

УДК 343.35

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.3.23>

СПОСІБ ЗЛОВЖИВАННЯ ВЛАДОЮ АБО СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Горобець О.В.,

здобувач ПБНЗ «Європейський університет»

ORCID: 0009-0003-7244-3652

Горобець О.В. Спосіб зловживання владою або службовим становищем як елемент криміналістичної характеристики.

У статті здійснено комплексне криміналістичне дослідження способу зловживання владою або службовим становищем як одного з ключових елементів криміналістичної характеристики відповідної категорії злочинів. Обґрунтовано доцільність розгляду способу вчинення службового правопорушення як взаємопов'язаної сукупності дій, прийомів і методів, які використовує винна особа як на стадії підготовки та вчинення злочину, так і на його посткримінальному етапі (етапі приховування).

Здійснено класифікацію способів зловживання владою за формами реалізації: активною (включаючи видання індивідуальних актів, фактичні владні волевиявлення без документального оформлення), пасивною (протиправна бездіяльність), а також змішаною (комбінованою) формою, що поєднує обидва підходи. На основі аналізу судово-слідчої практики встановлено, що абсолютна більшість випадків зловживання владою або службовим становищем відбувається за допомогою активних протиправних дій службових осіб (91% від загальної кількості досліджених кримінальних проваджень, з них: в 63% – прийняттям індивідуального акта службовою особою; в 7% – владними волевиявленнями, які формально не оформлюються як індивідуальний акт).

Запропоновано поділ способів зловживання владою або службовим становищем на повноструктурні (включають три етапи злочинної діяльності) та неповноструктурні (з відсутніми або спрощеними компонентами). Особливу увагу приділено етапу підготовки до вчинення зловживання, в межах якого розглянуто відособлені групи дій направлені на: підготовку умов безпосереднього вчинення злочину; визначення способу і послідовності безпосереднього вчинення злочину; планування та прогнозування варіантів розвитку протиправної події; визначення способів і методів приховування злочину; пошук і підбір так званої передкримінальної ситуації; аналіз і визначення реальних умов для вчинення злочину. Проаналізовано найбільш поширені способи приховування зловживання владою або службовим становищем, зокрема: спотворення бухгалтерської, статистичної та іншої звітної документації; знищення або умисна втрата управлінської чи службової документації; дача неправдивих показань; підкуп; переведення обізнаних осіб на інші посади, їх звільнення, дискредитація. Висновки статті мають значну практичну цінність для підвищення ефективності виявлення, кваліфікації та розслідування злочинів, передбачених ст. 364 КК України.

Ключові слова: зловживання владою, службове становище, криміналістична характеристика, спосіб вчинення злочину, протиправні дії, протиправна бездіяльність, підготовка до злочину, вчинення злочину, приховування злочину, службовий злочин, службова особа.

Gorobets O.V. Abuse of power or official position as an element of criminalistic characterization.

The article provides a comprehensive criminalistic study of abuse of power or official position as one of the key elements of criminalistic characterization of the relevant category of crimes. The expediency of considering the method of committing an official offense as an interrelated set of actions, techniques, and methods used by the guilty person both at the stage of preparation and commission of the crime and at its post-criminal stage (the stage of concealment) is substantiated.

The methods of abuse of power are classified according to the forms of implementation: active (including the issuance of individual acts, actual expressions of will without documentary formalization), passive (unlawful inaction), and mixed (combined) forms, which combine both approaches. Based on an analysis of judicial and investigative practice, it has been established that the vast majority of cases of abuse of power or official position occur through active unlawful actions by officials (91% of the total number of criminal proceedings investigated); in 63% of cases, through the adoption of an individual act by an official; in 7% of cases, by authoritative expressions of will that are not formally documented as individual acts.

It is proposed to divide the methods of abuse of power or official position into fully structured (including three stages of criminal activity) and partially structured (with missing or simplified components). Particular attention is paid to the stage of preparation for the abuse, within which separate groups of actions are considered aimed at: preparing the conditions for the direct commission of the crime; determining the method and sequence of the direct commission of the crime; planning and forecasting options for the development of the unlawful event; determining the ways and methods of concealing the crime; searching for and selecting a so-called pre-criminal situation; analyzing and determining the real conditions for committing a crime. The most common ways of concealing abuse of power or official position are analyzed, in particular: distortion of accounting, statistical, and other reporting documentation; destruction or intentional loss of management or official documentation; giving false testimony; bribery; transferring knowledgeable persons to other positions, dismissing them, discrediting them. The conclusions of the article are of considerable practical value for improving the effectiveness of detecting, qualifying, and investigating crimes under Article 364 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: abuse of power, official position, criminalistic characteristics, method of committing a crime, unlawful actions, unlawful inaction, preparation for a crime, commission of a crime, concealment of a crime, official crime, official.

Постановка проблеми. Відомості про спосіб вчинення злочину розглядають як один з ключових компонентів структурної моделі криміналістичної характеристики кримінального правопорушення. Спосіб є невід'ємним елементом, який тісно пов'язаний з іншими характеристиками суспільно небезпечного винного діяння – особою злочинця, обстановкою (час та місце вчинення), предметом, метою та мотивом тощо. Спосіб вчинення злочину визначається умовами зовнішнього середовища і психофізичними властивостями особи, системою взаємопов'язаних дій (діяльність) з підготовки, вчинення і приховування злочину, пов'язаних з використанням знарядь і засобів, умов місця і часу, що відповідають меті вчинених дій. Саме спосіб забезпечує фактичну реалізацію злочинного наміру особи злочинця, визначає характер суспільно небезпечних наслідків, впливає на форму приховування злочину.

У криміналістичному аспекті під способом вчинення злочину прийнято розуміти сукупність найбільш стійких і типових прийомів, методів, за допомогою яких особа реалізує протиправну поведінку, спрямовану на досягнення злочинного результату. Реалізація може бути як активною, так і пасивною, разовою або систематичною, і, як правило, відображає ступінь організованості, підготовленості та досвідченості злочинця. Відзначимо, що в деяких випадках елементи способу вчинення злочину прямо або опосередковано регламентовані кримінально-правовою нормою, проте більшою мірою спосіб проявляється на рівні фактичних обставин – як відображення індивідуального підходу особи до реалізації злочинного задуму.

Особлива увага в рамках криміналістичної характеристики приділяється тим елементам способу, які надають діям особи унікальні, індивідуалізуючі риси. Йдеться про вибір конкретного методу впливу, про профіль використання службових повноважень у порушенні охоронюваних законом прав та інтересів окремих громадян, або державних чи громадських інтересів, або інтересів юридичних осіб, про форми приховування слідів протиправної діяльності та механізми легалізації її наслідків. Ці особливості здебільшого знаходять відображення в об'єктивній дійсності як сліди. У науці сліди злочинної діяльності поділяють на дві категорії: матеріальні – залишаються на матеріально фіксованих об'єктах (документах), а також ідеальні – відображені в пам'яті окремих осіб, які безпосередньо чи опосередковано причетні до злочину або пов'язані з його наслідками. Носії слідової інформації злочинів у сфері службової діяльності, умовно можна поділити на такі групи: 1) документи; 2) інші речі матеріального світу, на які спрямоване злочинне посягання (предмет), знаряддя чи засоби злочинів у сфері службової діяльності; 3) електронно-цифрові сліди; 4) пам'ять людей [1, с. 31]. Виявлення та аналіз наявних слідів злочину, дозволяє не лише визначити злочинний характер події, її наслідки, а й з'ясувати способи досягнення злочинної мети, що має важливе значення для всебічного, повного та об'єктивного дослідження усіх обставин злочинної події [2, с. 109]. Отже, спосіб вчинення злочину служить найважливішим джерелом криміналістично значущої інформації, що сприяє цілеспрямованому плануванню розслідування, встановленню обставин справи та ідентифікації особи злочинця.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Кримінально-процесуальне значення способу вчинення злочину ґрунтується на тому, що відповідно до ст. 91 КПК України спосіб розглядається як частина події кримінального правопорушення і входить до числа обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні. На сьогодні можна стверджувати, що цей елемент є найбільш розробленим і йому в криміналістиці приділяли комплексну увагу відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, такі як: Р.С. Белкін, А.І. Вінберг, С.О. Голунський, Т.В. Дубно, Г.Г. Зуйков, О.Н. Ко-

лесниченко, В.В. Пясковський, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, І.М. Якимов та ін. Проте дослідженню безпосередньо способу зловживання владою або службовим становищем присвячено недостатньо уваги, що актуалізує представлену наукову статтю.

Метою статті є розкриття способу зловживання владою або службовим становищем як елементу криміналістичної характеристики.

Виклад основного матеріалу. Структура способу вчинення злочину може бути представлена у вигляді комплексу певних дій. Виходячи з того, які дії включаються в цей комплекс, можна виділити дві наукові позиції. Згідно з першою позицією категорія «спосіб вчинення злочину» використовується у вузькому сенсі і включає в себе дії, пов'язані тільки з безпосереднім вчиненням злочину. Друга позиція трактує аналізовану нами категорію в широкому сенсі, вона передбачає включення в неї наступних елементів:

- дій з підготовки злочину;
- дій з безпосереднього вчинення злочину;
- дій з приховування злочину.

Що стосується приховування злочину, то варто зазначити, що останнім часом з'явилися дослідження, в яких допускається незалежне, самостійне існування способу підготовки злочину і способу приховування злочину (що не входять до способу його вчинення), як елементів злочинної діяльності. Відповідно зазначається, що вони, як самостійні елементи, перебувають у кореляційній залежності з іншими елементами злочинної діяльності, в тому числі і властивостями особи злочинця. Наприклад, М.П. Гутерман виявив взаємозв'язок способу приховування злочину з такими властивостями особи, як стать, вік, наявність судимості, освітній рівень [3]. Не заперечуючи право на існування таких думок, ми не поділяємо позицію вчених про самостійне значення, як способу приховування злочину, так і способу підготовки злочину. Також негативно ставимося до розробки приватних криміналістичних теорій – теорії підготовки до злочинної діяльності та теорії приховування злочинної діяльності.

Виходячи з вищезазначеного, найбільш вдало, на наш погляд, сформулював поняття способу вчинення злочину Г.Г. Зуйков, визначивши його як взаємопов'язану систему дій з підготовки, вчинення та приховування суспільно небезпечного діяння, детермінованих умовами зовнішнього середовища та властивостями особи, які можуть бути пов'язані з використанням відповідних знарядь, засобів, умов місця і часу [5, с. 16-17]. Отже, ми дотримуємося позиції, згідно з якою, спосіб вчинення злочинів, пов'язаних із зловживанням владою або службовим становищем, складають взаємопов'язані дії, прийоми та методи, які використовує винна особа як на стадії підготовки та вчинення злочину, так і на його посткримінальному етапі (етапі приховування).

Аналіз судово-слідчої практики свідчить про те, що зловживання владою або службовим становищем зазвичай вчиняються за допомогою активних дій. Такі дії характеризуються широким розмаїттям форм реалізації, проте їх об'єднує загальна ознака – навмисне використання службових повноважень всупереч інтересам служби, що, по суті, є виходом за межі (перевищенням меж) наданих їй влади або службових повноважень. Нагадаємо, що обов'язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності за ст. 364 КК України є встановлення того, що дії винної особи були зумовлені її службовим становищем та перебували у безпосередньому зв'язку з її службовими повноваженнями, що безпосередньо походять від службового становища винного, виконуваних функцій і наданих повноважень. Цей спосіб вчинення злочину за своєю суттю полягає не у простому невиконанні покладеного обов'язку, а у застосуванні наданих повноважень проти покладеного обов'язку, всупереч інтересам служби та становить фактично зраду обов'язку [6]. У криміналістичному аспекті найбільш типовими формами прояву зловживання владою або службовим становищем є наступні:

- порушення фінансової, трудової та службової дисципліни, що виражається в ігноруванні встановлених правил, процедур та обов'язків, що регулюють порядок здійснення службової діяльності;
- використання бюджетних та інших цільових грошових коштів;
- вчинення дій, спрямованих на введення в оману або обман контрольно-ревізійних органів;
- реалізація товарно-матеріальних цінностей підприємства за заниженими, завідомо невігідними для організації цінами;
- передача в оренду або інше користування приміщень, транспортних засобів, обладнання та іншого майна за завідомо заниженими ставками оплати або без відповідних підстав;
- укладення від імені установи, організації договорів, які завідомо завдають економічної шкоди або ставлять установу, організацію в невігідне становище, сприяючи незаконному отриманню вигоди;
- підготовка, прийняття та видання індивідуальних актів, які порушують охоронювані законом

права та інтереси окремих громадян, або державні чи громадські інтереси, або інтереси юридичних осіб;

- умисні дії щодо приховування фактів розкрадань, нестач, незаконного списання майна тощо;
- безпідставна передача майна органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державного чи комунального підприємства у користування фізичним або юридичним особам без належного оформлення, на безоплатній основі або за явно необґрунтованою ціною;
- видача службових документів, які містять завідомо неправдиві, перекручені або неповні відомості, що не відображають реальний стан справ;
- використання праці підлеглих працівників, службових транспортних засобів, машин, механізмів, виробничих і адміністративних приміщень в особистих цілях, без відшкодування витрат і належного оформлення таких дій;
- незаконне відшкодування з коштів установи, організації вартості невиконаних робіт, ненаданих послуг та непоставлених товарів тощо.

Наведені вище форми прояву зловживання владою або службовим становищем далеко не вичерпують весь спектр можливих протиправних дій, проте відображають типові криміналістично значущі прояви таких злочинів. Їх вивчення дозволяє не тільки сформувати уявлення про механізм злочинної поведінки, але й допомагає розробити оптимальну тактику слідчих (розшукових) дій, спрямовану на виявлення всіх обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Раніше ми зазначали, що зловживання владою або службовим становищем, як правило, характеризується переважно активною формою поведінки, вираженою в конкретних протиправних діях. Однак судово-слідча практика свідчить, що не менш значущою є і пасивна форма зловживання (протиправна бездіяльність). Велика Палата Верховного Суду у своїх постановках неодноразово зазначала, що протиправну бездіяльність суб'єкта владних повноважень необхідно розуміти як зовнішню форму поведінки (діяння) цього суб'єкта, що полягає (проявляється) у неприйнятті рішення чи в нездійсненні юридично значимих й обов'язкових дій на користь заінтересованих осіб, які на підставі закону та/або іншого нормативно-правового регулювання віднесені до компетенції суб'єкта владних повноважень, були об'єктивно необхідними і реально можливими для реалізації, але фактично не були здійснені. Водночас для визнання бездіяльності протиправною недостатньо одного лише факту несвоєчасного виконання обов'язкових дій, а важливими є також конкретні причини, умови та обставини, через які дії, що підлягали обов'язковому виконанню відповідно до закону, фактично не були виконані чи були виконані з порушенням строків. Значення мають юридичний зміст, значимість, тривалість і межі бездіяльності, фактичні підстави її припинення, а також шкідливість бездіяльності для прав та інтересів особи [7]. Загалом така бездіяльність проявляється, насамперед, в ігноруванні встановлених процедур, затягуванні термінів прийняття важливих рішень, неприйнятті заходів щодо запобігання негативним наслідкам, що в кінцевому підсумку призводить до заподіяння такими діями істотної шкоди охоронюваним законом правам та інтересам окремих громадян, або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб.

Особливістю активної та пасивної форм протиправної поведінки у випадках зловживання владою або службовим становищем є їх пряма обумовленість службовим становищем винної особи. Злочинна дія або бездіяльність, як правило, вчиняється в межах зовні законної і формально правомірної діяльності, що істотно ускладнює виявлення і доказування злочинного умислу. Службові особи часто вчиняють протиправні діяння, маскуючи їх під легітимні управлінські рішення або виправдовуючи свою пасивність формальними бюрократичними процедурами. У таких умовах дії та бездіяльність службових осіб зовні можуть не відрізнятися від повсякденної законної діяльності, що робить криміналістичне встановлення ознак зловживання владою або службовим становищем особливо складним завданням.

Тісний взаємозв'язок між протиправними діями (бездіяльністю) і службовим становищем винного неминує тягнути за собою порушення підзаконних актів і спеціальних норм, що регламентують діяльність службової особи. Наслідки таких порушень виявляються в різних матеріальних слідах (у широкому сенсі), які фіксуються в письмових розпорядженнях, наказах, звітах, висновках, бухгалтерських документах, на електронних носіях, а також відображаються в показаннях свідків і результатах службових перевірок. Виявлення та вивчення таких слідів має важливе криміналістичне значення. По-перше, вони дають можливість скласти об'єктивне уявлення про характер допущених службових порушень, механізм їх реалізації, а також дозволяють встановити часові та просторові рамки вчинення протиправних діянь. По-друге, аналіз матеріальних слідів сприяє точному визначенню способу вчинення злочину, виявленню осіб, які брали участь або були обізнані про протиправну діяльність, а також встановленню причинно-наслідкового зв'язку між діями (бездіяльністю) службової особи та негативними наслідками, які настали. Все це в сукупності істотно

полегшує завдання щодо доказування вини, дозволяє підвищити ефективність розслідування і забезпечує реалізацію принципу невідворотності кримінальної відповідальності.

Результати аналізу судово-слідчої практики свідчать про те, що абсолютна більшість випадків зловживання владою або службовим становищем відбувається за допомогою активних протиправних дій службових осіб (91% від загальної кількості досліджених кримінальних проваджень). Разом з тим, пасивна форма, що виявляється в протиправній бездіяльності, фіксувалася в 5% випадків. Так, вироком Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 26.08.2024 р. по справі № 991/3966/20 [8], було визнано винним у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України Особа_6. Суд встановив, що Особа_6 умисно використав надані йому, як народному депутату України, гарантії щодо забезпечення житлом всупереч інтересам служби та не повідомив про втрату ним з 01.03.2017 р. підстав для отримання компенсації за рахунок державного бюджету України вартості винайму готельного номера з метою подальшого безоплатного отримання без законних на те підстав у користування готельного номера у ДП «Готельний комплекс «Київ», чим спричинив тяжкі наслідки охоронюваним законом державним інтересам в особі Управління справами Верховної Ради України. Діяння Особа_6 було кваліфіковано зловживанням гарантією, передбаченою ч. 2 ст. 35 Закону України «Про статус народного депутата України», представником влади, що є зловживанням владою. Суд встановив, що бездіяльність Особа_6 перебувала у безпосередньому причинному зв'язку із наслідками у вигляді безпідставного вибуття з державного бюджету грошових коштів у розмірі 361,54 тис. грн. Змішана форма – поєднання активних і пасивних форм поведінки – відзначалася в 4% вивчених матеріалів кримінальних проваджень.

При детальному аналізі активної форми зловживання владою або службовим становищем було встановлено, що вона в здебільшого (63%) виражається в прийнятті індивідуального акта службовою особою. Важливо підкреслити, що законодавче визначення поняття «індивідуальний акт» міститься в Кодексі адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. Згідно Кодексу, індивідуальний акт є актом (рішенням) суб'єкта владних повноважень, виданим (прийнятим) на виконання владних управлінських функцій або в порядку надання адміністративних послуг, який стосується прав або інтересів визначеної в акті особи або осіб, та дія якого вичерпується його виконанням або має визначений строк [9]. На практиці «класичним» проявом активної форми зловживання владою або службовим становищем через прийняття індивідуального акта є протиправне видання службовою особою власного розпорядчого документа з метою одержання неправомірної вигоди. В якості характерного прикладу наведемо вирок Гайворонського районного суду Кіровоградської області від 10.08.2021 р. по справі № 385/866/21 [10], яким службову особу (Особа_3) – головного лікаря комунального некомерційного підприємства «Гайворонська центральна районна лікарня» – було визнано винною у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 364 КК України. Судом було встановлено, що Особа_3, в період часу з вересня по грудень 2020 року та за січень 2021 року, власноруч підписала відповідні накази про нарахування собі, як особі, яка перебувала на посаді головного лікаря комунального некомерційного підприємства «Гайворонська центральна районна лікарня» Гайворонської районної ради, щомісячних премій на загальну суму 120 тис. грн., чим завдала істотної шкоди охоронюваним законом державним інтересам та інтересам зазначеного комунального некомерційного підприємства на вказану суму, яка в сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян. Особа_3 усвідомлювала, що згідно з умовами (п. 3.4) укладеного контракту, подібні премії можуть надаватися виключно на підставі спільного розпорядження голови районної ради та районної державної адміністрації. Відсутність такого погодження не стала перешкодою для прийняття індивідуальних актів, спрямованих на особисте збагачення, що, відповідно до законодавства, і було кваліфіковано як зловживання владою та службовим становищем.

В 7 % випадків зловживання владою або службовим становищем здійснюється шляхом активних протиправних дій, які формально не оформляють як індивідуальний акт, проте являють собою владне волевиявлення службової особи і призводять до порушення охоронюваних законом прав та інтересів окремих громадян, або державних чи громадських інтересів, або інтересів юридичних осіб. Зокрема, владні волевиявлення спрямовувались на: фальсифікацію документів, умисне знищення або приховування офіційної документації, внесення завідомо неправдивих, спотворених відомостей до спеціальних баз даних та інформаційних систем, незаконну передачу грошових коштів та майна, виділення ресурсів без дотримання необхідних процедур і нормативів тощо. Показовим прикладом зловживання владою або службовим становищем шляхом активних протиправних дій, які формально не оформляють як індивідуальний акт є справа № 366/1113/20 [11], в якій головний інженер ДСП «Північна Пуща» (Особа_11) прибувши наприкінці жовтня 2017 року на територію адміністративно і технічно підлеглого йому ремонтно-транспортного відділу ДСП «Північна

Пуща» у відселене село Залісся зони відчуження, де діючи умисно, з метою одержання неправомірної вигоди для ДСП «Північна Пуща», використовуючи своє службове становище всупереч інтересам служби, надав вказівку механіку даного підрозділу Особа_13 на організацію робіт персоналу та техніки ремонтно-транспортного відділу по розукомплектуванню автомобільної техніки, яка розташована на території Луб'янського лісництва ДСП «Північна Пуща». Особа_11 достовірно знаючи про те, що техніка, яка знаходиться на території Луб'янського лісництва ДСП «Північна Пуща» не належить їх підприємству, запевнив при цьому механіка ремонтно-транспортного відділу ДСП «Північна Пуща» (Особа_13), що вона є власністю ДСП «Північна Пуща». Зокрема Особа_11 надав вказівку демонтувати із автомобіля марки «КрАЗ 255Б1» (д.н.з. Номер_2) маніпулятор «Atlas 105.1» в зборі з підрамником, кардани, роздатку; із самохідної машини марки «Hervester valmet 911» ротатор робочого органу механізму та перевезти вищевказане до ремонтно-транспортного відділу, де встановити на автомобіль марки «КрАЗ 250» (д.н.з. Номер_3), який належить ДСП «Північна Пуща» для його подальшого використання у процесі лісозаготівлі у найкоротший строк. Особа_13 не будучи повіреним у злочинні наміри Особа_11, вважаючи, що отримана ним вказівка не несе кримінального характеру, разом із підлеглим персоналом ремонтно-транспортного відділу прибули на територію Луб'янського лісництва ДСП «Північна Пуща», де здійснили демонтаж вказаних механізмів. Надалі виконуючи вказівку головного інженера ДСП «Північна Пуща», персоналом ремонтно-транспортного відділу ДСП «Північна Пуща» маніпулятор марки «Atlas 105.1» в зборі з підрамником було встановлено на автомобіль марки «КрАЗ 250» та поставлено на позабалансовий рахунок, а кардани, роздатку із автомобіля марки «КрАЗ 255Б1» та ротатор робочого органу механізму із самохідної машини марки «Hervester valmet 911» помістили до одного із підсобних приміщень ремонтно-транспортного відділу ДСП «Північна Пуща». За період з листопада 2017 по 15.11.2018 р. за допомогою маніпулятора марки «Atlas 105.1», який було встановлено на автомобіль марки «КрАЗ 250», ДСП «Північна Пуща» здійснювало свою виробничу діяльність. У результаті даного діяння потерпілому Особа_9 заподіяно матеріальну шкоду на суму 156024,42 грн., яка у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян. Таким робом, головний інженер ДСП «Північна Пуща», використовуючи свої владні повноваження, умисно вчинив активні протиправні дії, які не були формально зафіксовані як окремий акт, проте являли собою його владне волевиявлення та призвели до істотної шкоди власнику обладнання на суму понад 156 тис. грн.

Що стосується решти випадків (близько 30%), то зловживання владою або службовим становищем здійснюється комбіновано, як шляхом прийняття індивідуального акта посадовою особою, так і шляхом активних протиправних дій, які формально не оформлялися як індивідуальний акт. Показовим прикладом комбінованого зловживання службовим становищем, в тому числі із використанням ієрархії підлеглих працівників є справа № 757/55923/16-к [12], у межах якої директор ТОВ «ЗТМК» (Особа_7) був визнаний винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 364 КК України. Особа_7, діючи з корисливих мотивів та в інтересах третьої особи, реалізувала комплекс дій, спрямованих на витрату коштів очолюваного підприємства в обхід установчих документів і статутних зобов'язань. Маючи у розпорядженні інвестиційні кошти в сумі 110 млн. дол. США, передбачені для модернізації виробництва, Особа_7 уклав договір поруки, відповідно до якого ТОВ «ЗТМК» фактично взяло на себе погашення заборгованості державного підприємства-попередника перед ВАТ «Запоріжжяобленерго» за постачання електроенергії, хоча відповідно до умов договору про створення товариства таке зобов'язання покладалося виключно на інвестора. Усвідомлюючи протиправність власних дій та їхні наслідки, Особа_7 задіяв підлеглих працівників бухгалтерії, надавши їм відповідні усні розпорядження про здійснення банківських переказів на загальну суму понад 18 млн. грн. Застосована директором ТОВ «ЗТМК» схема зловживання включала свідоме використання службового становища, інсценування господарських операцій за формальними договорами та маніпулятивне застосування внутрішньої адміністративної вертикалі. Незважаючи на те, що споживачем електроенергії було інше підприємство, витрати були покладені на новоутворене товариство, що й призвело до втрати активу в особливо великому розмірі. У цій справі зловживання владою було не лише способом вирішення економічного зобов'язання на користь сторонньої юридичної особи, але й супроводжувалося чітким розподілом ролей, централізованим прийняттям рішень керівником та формальною легітимацією протиправних дій через підписи підлеглих осіб.

Продовжуючи дослідження способів зловживання владою або службовим становищем, необхідно звернутися до прийнятої в криміналістичній науці класифікації способів вчинення злочинів на повноструктурні та неповноструктурні. Дана класифікація базується на уявленні про те, що спосіб злочину зазвичай має складну внутрішню структуру і включає в себе три логічно взаємопов'язані етапи: підготовку, безпосереднє вчинення злочину і подальше приховування його слідів. Водночас кожен з перерахованих етапів відображає специфічні особливості поведінки злочинця, його цілі,

рівень підготовки та адаптацію до умов вчинення протиправного діяння. В межах повноструктурного способу прийнято виділяти: 1) підготовчі дії, що включають в себе заходи з попереднього планування злочину, підбору та перевірки необхідних знарядь і засобів, вивчення умов і порядку вчинення протиправних дій, підготовку документів та інших об'єктів, необхідних для досягнення злочинної мети; 2) характерні ознаки та види використовуваних знарядь і допоміжних засобів: це, зокрема, документи, технічні пристрої, службові повноваження, інформаційні системи та ресурси, які активно використовуються в злочинній діяльності; 3) поведінку злочинця на стадії вчинення злочину, тобто конкретні дії, безпосередньо спрямовані на досягнення злочинного результату; 4) заходи щодо приховування слідів злочину, які включають знищення, спотворення документів, підробку інформації, створення помилкових версій, введення в оману контролюючих органів і свідків.

На відміну від повноструктурних способів, неповноструктурні характеризуються тим, що в них відсутній один або декілька з перерахованих елементів, або вони представлені в неповному або спрощеному вигляді. Виключення окремих елементів відбувається залежно від обставин конкретної ситуації та особливостей намірів злочинця. Наприклад, у ряді випадків службова особа може не вживати заходів щодо приховування слідів свого протиправного діяння, покладаючись на складність виявлення і доказування свого умислу, або, навпаки, нехтувати попередньою підготовкою.

Проведений нами аналіз судово-слідчої практики у кримінальних провадженнях, пов'язаних із зловживаннями владою або службовим становищем, показав, що в переважній більшості випадків (близько 92%) спосіб вчинення таких злочинів характеризується повноструктурністю, тобто включає не тільки дії, безпосередньо спрямовані на досягнення протиправного результату, а й попередню підготовку та подальше приховування злочинної діяльності. Водночас особливо значущу роль підготовча стадія відігравала в тих ситуаціях, коли зловживання владою або службовим становищем здійснювалося в сукупності з іншими злочинами (наприклад, з привласненням, розтратою, підробленням документів, службовим підробленням тощо). Подібні дані свідчать про високий ступінь організованості та усвідомленості дій осіб, які зловживають владою або службовим становищем, а також про їх прагнення мінімізувати ризики виявлення протиправної діяльності. Показовим прикладом реалізації повноструктурного способу вчинення зловживання владою або службовим становищем може слугувати справа № 991/9143/20 [13], у межах якої інженера 2 категорії відділу матеріально-технічного забезпечення Бердянської філії державного підприємства «Адміністрація морських портів України» було засуджено за зловживання службовим становищем та службове підроблення. Службова особа, діючи у складі групи за попередньою змовою, впродовж тривалого часу брала участь у реалізації злочинного плану, який охоплював: 1) підготовчий етап – фальсифікація тендерної процедури, погодження завідомо неконкурентної пропозиції з боку підконтрольного постачальника, складання замовлення на товар, що не відповідав тендерній документації; 2) етап вчинення – підписання видаткової накладної, акту приймання-передачі та рахунків на оплату при фактичній відсутності поставки автокрану, що призвело до нанесення збитків державному підприємству «Адміністрація морських портів України» в сумі 2,490 млн. грн.; 3) етап приховування слідів – оформлення акта про виявлені дефекти, що мав легалізувати фіктивну поставку товару, а також складання «акта заміни» для симулювання цивільно-правових відносин. Наведений приклад підтверджує висновок про високо інтелектуальний рівень протиправної діяльності, що притаманний більшості випадків зловживань владою або службовим становищем.

Підготовка як самостійний, важливий і необхідний елемент способу вчинення зловживання владою або службовим становищем являє собою складний комплекс взаємопов'язаних дій, що вживаються службовою особою ще до моменту безпосередньої реалізації злочинного наміру. У криміналістичному аспекті даний комплекс дій спрямований на створення оптимальних умов для вчинення і подальшого успішного приховування злочину, а також мінімізацію ризику його викриття правоохоронними або контролюючими органами.

У загальному вигляді підготовчий етап зловживання владою або службовим становищем включає наступні групи дій:

Підготовка умов безпосереднього вчинення злочину, що полягає в глибокому і детальному вивченні службовою особою своїх прав, обов'язків і повноважень, передбачених законом, підзаконними актами та посадовими інструкціями, з виявленням можливих прогалин та колізій в нормативному регулюванні. На цьому етапі особа прагне максимально повно з'ясувати механізми функціонування конкретного органу державної влади, органу місцевого самоврядування, державного чи комунального підприємства, ретельно аналізує діловодство та його недоліки, а також вивчає слабкі місця в організаційно-управлінських процесах. Особлива увага приділяється створенню специфічного психологічного клімату в колективі, формуванню системи «кругової поруки» та вивченню особистості керівника, колег з метою виявлення можливих співучасників або осіб, схильних не перешкоджати протиправним діям.

Визначення способу і послідовності безпосереднього вчинення злочину, що включає вибір оптимального, найбільш безпечного і ефективного методу реалізації протиправного задуму, продумування послідовності конкретних дій або бездіяльності, а також аналіз необхідності залучення до злочинної схеми інших осіб з використанням їх службових повноважень. На цьому етапі також визначається найбільш підходящий час і місце для вчинення злочину з урахуванням мінімізації ризику його виявлення і максимально можливої ефективності.

Планування та прогнозування варіантів розвитку протиправної події, що передбачає аналіз ймовірних сценаріїв розвитку ситуації, вибір найбільш ефективних методів маніпулювання особами, здатними перешкодити реалізації злочинного плану або виявити вчинені зловживання. Подібні дії включають в себе підбір конкретних інструментів впливу (переконання, навіювання, погрози, шантаж тощо), які будуть використовуватися в процесі маніпулювання тією чи іншою особою.

Визначення способів і методів приховування злочину, що передбачає попереднє планування заходів щодо маскуванню протиправних дій, знищення або фальсифікації документів, інформаційних носіїв, створення алібі, формування неправдивих версій події, а також підбір осіб, які можуть дати завідомо неправдиві показання. На даному етапі службові особи також оцінюють можливі негативні наслідки в разі виявлення злочину і планують заходи щодо їх мінімізації.

Пошук і підбір так званої передкримінальної ситуації, при якій фізична або юридична особа, що вступає у взаємодію зі службовою особою (наприклад, звертається з проханням, заявою, клопотанням тощо), опиняється в умовах, завідомо не вигідних для неї, і при яких її охоронювані законом права та інтереси можуть бути порушені. Це дозволяє службовому злочинцю представити свої дії як формально виправдані обставинами, що істотно ускладнює виявлення і доказування протиправного умислу.

Аналіз і визначення реальних умов для вчинення зловживання владою або службовим становищем, що включає детальне вивчення поточної ситуації в установі або організації, можливостей внутрішнього і зовнішнього контролю, а також ймовірності викриття злочину правоохоронними або контролюючими органами. На основі такого аналізу особа остаточно оцінює ризик реалізації протиправного діяння і приймає рішення про його вчинення.

Отже, підготовчий етап зловживання владою або службовим становищем має критичне значення для успішного вчинення та приховування злочину, оскільки саме на цьому етапі формується основа для подальшої реалізації протиправного задуму. Комплексність і ретельність підготовчих дій безпосередньо пов'язані з рівнем професійної компетентності службової особи, її досвідом і ступенем обізнаності про службові процеси, що істотно ускладнює завдання правоохоронних органів щодо виявлення, розкриття та розслідування службових злочинів.

Переходячи до розгляду способів приховування зловживання владою або службовим становищем, необхідно підкреслити, що результати практики розслідування таких злочинів однозначно свідчать про те, що абсолютна більшість службових злочинців заздалегідь продумують і реалізують цілий комплекс заходів, спрямованих як на маскуванню самого факту протиправного діяння, так і на приховування своєї особистої участі в ньому. Саме тому криміналістична характеристика даної категорії злочинів повинна включати не тільки опис типових прийомів і методів приховування, а й виявлення механізмів їх реалізації на всіх етапах вчинення злочину, від підготовки до завершення протиправних дій. Такий підхід вимагає аналізу цілісної системи заходів, що вживаються злочинцем для забезпечення власної безпеки та мінімізації ризиків розкриття його злочинної діяльності.

Як раніше вже зазначалося, особи, які зловживають владою або службовим становищем зазвичай приділяють особливу увагу створенню зовнішньої видимості законної та легітимної діяльності. Для цього вони ретельно вибирають час і місце вчинення протиправних дій, намагаються діяти максимально конфіденційно, уникаючи присутності сторонніх осіб і можливих свідків-очевидців. Особливу роль у процесі приховування відіграє маскуванню отриманих в результаті злочинної діяльності матеріальних вигод. Наприклад, грошові кошти, що отримуються службовими особами, оформляються як «спонсорська допомога» або інші добровільні внески, які в подальшому не відображаються в бухгалтерській та звітній документації, або оформляються з порушенням чинного законодавства. На підставі проведеного аналізу судово-слідчої практики нами були виділені основні способи приховування злочинів, пов'язаних із зловживанням владою або службовим становищем. Зокрема, до найбільш поширених належать:

Спотворення бухгалтерської, статистичної та іншої звітної документації. Подібні дії полягають в умисному внесенні до звітності недостовірних відомостей, завищенні або заниженні показників, зміні реальних економічних і фінансових даних з метою приховати факти неправомірного використання коштів і майна, а також маскуванню протиправних фінансових операцій.

Знищення або умисна втрата управлінської чи службової документації. Такі дії спрямовані на повне усунення або істотне ускладнення доступу правоохоронних органів до доказів вчиненого

злочину. Документи можуть бути фізично знищені, загублені, інформація видалена з баз даних, що перешкоджає проведенню ефективного розслідування.

Дача неправдивих показань. Службові особи, як правило, намагаються спотворити реальні обставини вчинення злочину, вигадують різні виправдання своїм діям, висувують версії про помилкове звинувачення, прагнучи таким робом відвернути увагу слідства і створити умови для припинення кримінального переслідування.

Підкуп. Спосіб включає як пряме матеріальне стимулювання, так і інші форми впливу (наприклад, обіцянка кар'єрного просування або надання інших пільг), спрямовані на забезпечення мовчання або дачу неправдивих показань з боку осіб, обізнаних про вчинений злочин.

Переведення обізнаних осіб на інші посади, їх звільнення, дискредитація. Застосовувані заходи спрямовані на мінімізацію ризику витоку інформації, перешкоджання розкриттю фактів злочинної діяльності та обмеження доступу правоохоронних органів до об'єктивних джерел інформації.

Слід підкреслити, що перераховані способи приховування не є вичерпними і можуть використовуватися службовими злочинцями, як окремо, так і в поєднанні, утворюючи систему комплексної протидії розслідуванню. Водночас вибір конкретних способів приховування залежить від характеру вчиненого діяння, особливостей особи злочинця, його професійної підготовки та службового становища.

Висновки. Узагальнюючи вище викладене слід зазначити, що проблема способу вчинення злочину у юридичній науці є багатоаспектною та складною. Визначення загального поняття цього елемента залишається предметом наукових дискусій, оскільки в криміналістичній літературі спостерігається розбіжність підходів щодо його сутності, змісту та меж. Різні науковці по-різному інтерпретують поняття способу вчинення злочину, що свідчить про наявність теоретичних невизначеностей та потребу подальшого дослідження цього питання. На основі аналізу теоретичних джерел, нами зроблено спробу визначити поняття способу вчинення досліджуваних видів злочинів. Під ним ми розуміємо взаємопов'язані дії, прийоми та методи, які використовує винна особа як на стадії підготовки та вчинення злочину, так і на його посткримінальному етапі (етапі приховування).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Боднар В.Є. Типові сліди злочинів у сфері службової діяльності, учинених працівниками Національної поліції України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*, 2019. № 1 (17). С. 30–35.
2. Рівчаченко О.А. Слідова картина злочинів, вчинених щодо обладнання, призначеного для незаконного виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин та їх аналогів. *Криміналістичний вісник*, 2016. № 1 (25). С. 109–114.
3. Гутерман М.П. Зависимость способа сокрытия преступления от личности преступника. *Криминалистическая сущность, средства и методы установления способов сокрытия преступления*. М.: Академия МВД СССР, 1987. С. 29–43.
4. Габрелян А.Ю. Напрями підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо протидії економічній злочинності. *Колективна наукова монографія «Державне управління та адміністрування, сфера обслуговування, економіка та міжнародні відносини як рушійні сили економічного зростання держав XXI століття»*. Видання 2. Вінниця, 2021–2022. С. 2–18. URL: <https://doi.org/10.36074/paaaseeirdfegcc.ed-2.01> (дата звернення: 15.07.2025).
5. Зуйков Г.Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления. *Социалистическая законность*, 1971. № 11. С. 14–19.
6. Постанова Верховного Суду Третьої судової палати Касаційного кримінального суду від 13.12.2021 р. по справі № 766/16775/17 (провадження № 51-5049 км 19). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102010739> (дата звернення: 15.07.2025).
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 30.01.2025 р. по справі № 9901/524/21 (провадження № 11-2783ai24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125063539> (дата звернення: 15.07.2025).
8. Вирок Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 26.08.2024 р. по справі № 991/3966/20 (провадження № 11-кп/991/33/24). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121196819> (дата звернення: 15.07.2025).
9. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2005. № 35–36. № 37. Ст. 446.
10. Вирок Гайворонського районного суду Кіровоградської області від 10.08.2021 р. по справі № 385/866/21 (провадження № 1-кп/385/87/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98881809> (дата звернення: 15.07.2025).

11. Вирок Іванківського районного суду Київської області від 04.11.2021 р. по справі № 366/1113/20 (провадження № 1-кп/366/50/21). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100806688> (дата звернення: 15.07.2025).
12. Вирок Апеляційної палати Вищого антикорупційного суду від 23.12.2022 р. по справі № 757/55923/16-к (провадження № 11-кп/991/18/22). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108044951> (дата звернення: 15.07.2025).
13. Вирок Вищого антикорупційного суду від 05.03.2021 р. по справі № 991/9143/20 (провадження № 1-кп/991/82/20). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95385343> (дата звернення: 15.07.2025).
14. Дяковський О.С., Габрелян А.Ю. Основні засади та принципи протидії дезінформації. *Юридичний вісник*, 2024. № 4. С. 30–36.
15. Габрелян А.Ю. Адміністративно-правове забезпечення державної політики у протидії: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2021. 249 с.
16. Габрелян А.Ю. Недоліки законопроекту № 3139. *Верховенство Права*, 2020. № 1. С. 36–43.